

2018

Індекс соціальної згуртованості
та примирення ООН для східної України

Активна та толерантна громадянська позиція: Стимули та перешкоди

Про Індекс USE

Індекс соціальної згуртованості і примирення ООН для східної України (скорочено – USE) являє собою аналітичний інструмент, покликаний покращити розуміння соціальної динаміки на підконтрольних уряду територіях (ПУТ) в Донецькій та Луганській областях, а також в сусідніх з ними Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях. Індекс допомагає визначити стратегічні вихідні точки для розробки рішень та програм, які сприяють зміцненню соціальної згуртованості.

Індекс USE базується на методології Індексу соціальної згуртованості і примирення (SCORE), що був розроблений на Кіпрі Центром сталого миру й демократичного розвитку (SeeD) та Програмою розвитку ООН. Ця ініціатива в Україні імплементується спільно трьома агентствами ООН в Україні – Програмою розвитку ООН (ПРООН), Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) і Міжнародною організацією з міграції (МОМ) – під загальним керівництвом Офісу Координатора системи ООН. USE являє собою одне з досліджень ООН, яке допомагає спільному аналізу ситуації та імплементатії програм в Україні.

Імплементатія Індексу USE проводиться щорічно і складається з двох компонентів. Перший компонент складається з опитування приблизно 6000 дорослих осіб, що проживають в п'яти областях на сході України, в тому числі уздовж лінії розмежування на підконтрольних уряду територіях (ПУТ), а другий компонент відображає погляди підлітків, що проживають в Донецькій та Луганській областях (ПУТ). Концептуальна модель Індексу USE складається з більш ніж 70 показників, більшість з яких вимірюється за допомогою декількох пунктів опитувальника.

Розробка концептуальної моделі та аналіз даних проводились шляхом проведення серії консультацій з владою і представниками громадянського суспільства в Києві та в кожній з п'яти областей. Отримати більш детальну інформацію про Індекс USE, а також ознайомитися з результатами першої (2017) та другої (2018) хвиль опитування можна на сайті use.scoreforpeace.org.

Вступ

Участь у громадській діяльності відображає сутність згуртованого, чутливого та демократичного суспільства. Однак ступінь та форма участі в громадській діяльності відрізняються між регіонами та країнами в залежності від таких факторів як культура та історія участі в громадській діяльності конкретного суспільства та характеру його політичного управління. Більш того, не всі види участі в громадській діяльності чинять позитивний вплив на згуртованість та розвиток: діяльність радикальних груп з різними політичними поглядами може чинити згубний вплив на демократизацію суспільства та просування рівності та прав людини. Таким чином, завдання полягає в тому, щоб сприяти розвитку громадянській позиції, яка буде і активною, і толерантною.

Цей звіт описує форми участі у громадській діяльності та толерантності у східній Україні шляхом визначення різних видів громадянської позиції, від активної до пасивної та від толерантної до нетерпимої. Крім того, цей звіт окреслює характерні риси та стимули для кожної з цих груп з метою визначити точки входу для підвищення рівня активної і толерантної участі в громадській діяльності.

Стислий виклад основних результатів

- Загальний показник соціальної толерантності у східній Україні вищий, ніж показник участі в громадській діяльності. Хоча загальний рівень толерантності практично не змінився з 2017 року по 2018 рік, він значно покращився в Харківській області. Регіональні відмінності за показниками толерантності незначні, за винятком лінії розмежування, особливо в Донецькій області, де респонденти демонструють більш високий рівень толерантності. Мешканці східної України схильні бути більш толерантними по відношенню до етнічних та релігійних меншин, ніж до таких груп, як представники ЛГБТ-спільноти та споживачі наркотиків.
- У східній Україні рівень участі в громадській діяльності низький, особливо якщо мова йде про діяльність, яка стосується взаємодії з державними органами влади. Найнижчі показники участі в громадській діяльності зареєстровані уздовж лінії розмежування, де є менші можливостей для участі в громадській діяльності.
- Завдяки використанню подвійного параметра – соціальної толерантності та участі в громадській діяльності, можна ідентифікувати чотири окремі групи, які варіюються від толерантної до нетерпимої та від активної до пасивної у питаннях участі в громадській діяльності:
 - ▶ *Толерантна та активна* група представляє тих, хто, найбільш ймовірно, просуватиме позитивні зміни у суспільстві, в той час як *нетерпима та активна* група – це, зазвичай, «шкідники» соціальної згуртованості.
 - ▶ Найвищий відсоток толерантних та активних мешканців зафіксовано в Запорізькій та Харківській областях, в той час як найнижчий відсоток спостерігається уздовж лінії розмежування в Донецькій області.
- Необхідно сприяти збільшенню контактів та взаємодії між різноманітними групами у суспільстві, а також надавати можливості для реалізації громадянських прав та підтримувати співпрацю; тоді представників і нетерпимої, і пасивної групи можна буде «перемістити» на бік більш активної та толерантної частини суспільства.

Соціальна толерантність та участь в громадській діяльності

Соціальна толерантність

Загальний регіональний показник соціальної толерантності у східній Україні складає 5,8 бали у порівнянні з 5,6 бала у 2017 році, де 0 вказує на високий рівень нетерпимості по відношенню до меншин та маргінальних груп, а 10 означає повне прийняття меншин та маргінальних груп всіма членами суспільства.¹ З 2017 року загальний регіональний показник покращився незначною мірою,² хоча Харківська область продемонструвала значні покращення за показником толерантності (див. Рисунок 1). Жодна з п'яти областей не виявила суттєвого зниження показників. Рівень соціальної толерантності уздовж лінії розмежування в Донецькій області найвищий у регіоні – цей показник склав 6,3 бали.³ Найвищий рівень толерантності спостерігається по відношенню до релігійних та етнічних груп, таких як мусульмани та євреї, і набагато нижче – по відношенню до представників ЛГБТ-спільноти та споживачів наркотиків.

■ Рисунок 1. Соціальна толерантність у 2017-2018 роках

Розподіл за демографічними групами демонструє, що старші респонденти менш толерантні, ніж молоде покоління (див. Таблицю 1). Респонденти, що проживають у сільській місцевості, також менш толерантні, ніж ті, хто мешкає у містах, що може бути пов'язано з нижчим рівнем мобільності й, відповідно, меншою кількістю контактів та взаємодії з різноманітними соціальними групами. При цьому значних відмінностей у показниках соціальної толерантності між жінками та чоловіками зафіксовано не було.

■ Таблиця 1. Соціальна толерантність за демографічними групами

Вікова група			Стать		Тип населеного пункту	
18 – 35 років	36 – 60 років	61+ років	Жінки	Чоловіки	Місто	Село
6,2	6,0	5,1	5,7	6,0	6,0	5,5

¹ Соціальна толерантність означає міру, якою людина толерантна по відношенню до меншин або маргінальних груп, таких як мусульмани, євреї, рома, люди з іншим кольором шкіри, споживачі наркотиків та представники ЛГБТ-спільноти, у питаннях особистої взаємодії та прийняття їх як частини суспільства.

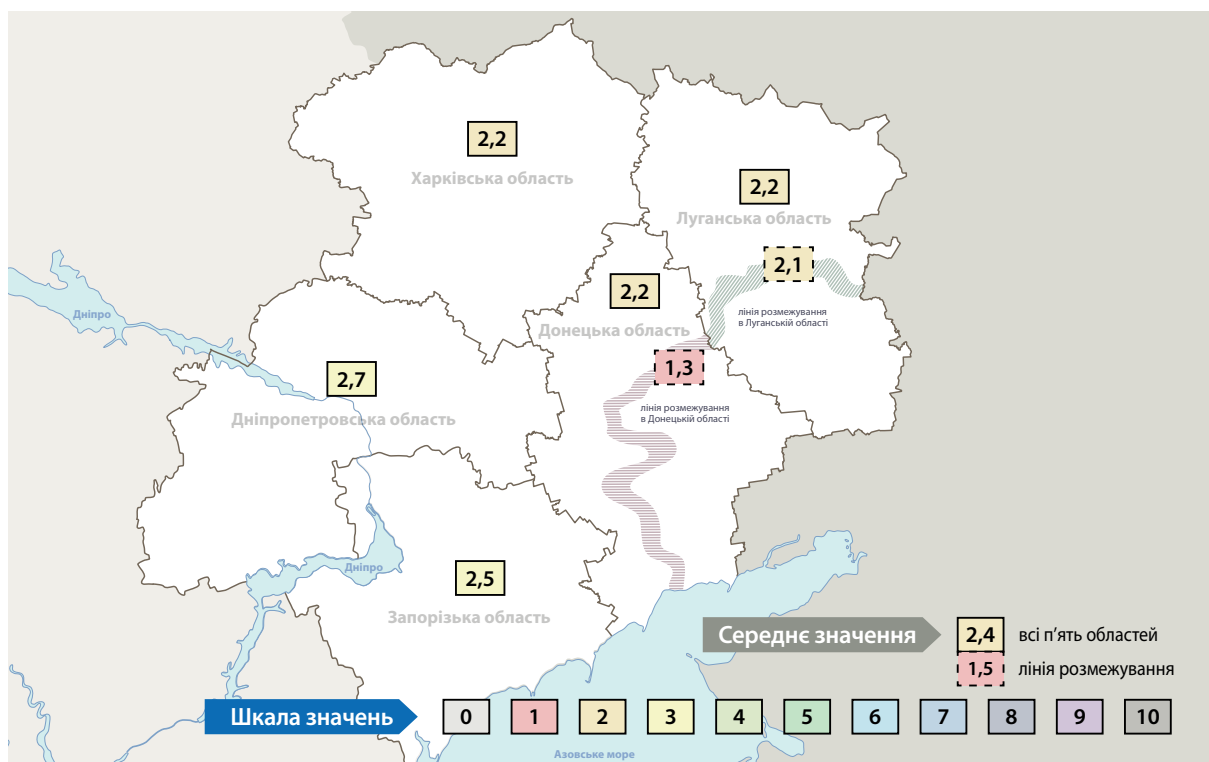
² Різниця в показниках в 0,5 бали і більше вказує на значну зміну.

³ Більш високі показники соціальної толерантності уздовж лінії розмежування можна пояснити більш низьким загальним рівнем громадської безпеки уздовж лінії розмежування: чим більш вразлива й беззахисна людина, тим вищий рівень толерантності та емпатії вона виявляє по відношенню до інших груп у скрутному становищі. Див., наприклад, звіт USE за 2018 рік *Кордонні громади Донецької та Луганської областей: покинутий ресурс* та звіт USE за 2017 рік про соціальну згуртованість та відчуття співпричетності.

Участь у громадській діяльності

Загальний регіональний показник участі у громадській діяльності у східній Україні відносно низький – 2,4 бали, де 0 означає, що респонденти взагалі не беруть участь у громадській діяльності, а 10 означає, що кожен всі мешканці беруть найбільш активну участь (див. Рисунок 2).⁴ Показники участі у громадській діяльності схожі у всіх п'яти областях, а уздовж лінії розмежування в Донецькій області – значно нижчі.

■ Рисунок 2. Участь у громадській діяльності

Найнижчий рівень участі у громадській діяльності було зафіксовано серед видів діяльності, які стосуються державних органів, наприклад, участь у засіданнях місцевої ради. Помітний виняток – це голосування на виборах, де рівень участі набагато вищий, ніж в інших видах політичної діяльності. При цьому рівень участі у виборах набагато нижчий серед молодих людей у віці від 18 до 35 років. Ймовірність того, що вони проголосують, удвічі нижча, ніж такий самий показник для старшого покоління, що, можливо, вказує на відсутність довіри до процедури виборів або на аполітичність та невпевненість.

Рівень участі у громадській діяльності набагато вищий для видів діяльності, які лежать у горизонтальній площині (без участі державних органів), наприклад, взаємодія з неурядовими організаціями або неформальна співпраця з іншими мешканцями. Люди більш охоче працюють з сусідами для покращення спільної житлової території, як всередині будинку, так і надворі, – майже половина мешканців східної України регулярно бере участь у таких видах діяльності. Інакше кажучи, люди часто співпрацюють зі своїми сусідами та іншими людьми, які знаходяться поруч, для покращення свого безпосереднього оточення. Організовані форми спільного управління житловими будинками менш розповсюджені, незважаючи на те, що фактичний результат участі в асоціації співвласників будинку, ймовірно, буде схожим. Відповідно, спонтанні та неформальні сусідські ініціативи більш розповсюджені, ніж формальні домовленості або участь у будь-якій діяльності з жорстко регламентованою організаційною структурою.

Незважаючи на той факт, що суттєвих відмінностей у показниках участі у громадській діяльності у різних демографічних групах зафіксовано не було, старше покоління трохи більш активне, ніж молоді люди (див. Таблицю 2). Це вказує на наявність недостатньо використаного потенціалу для досягнення більш активної участі у громадській діяльності.

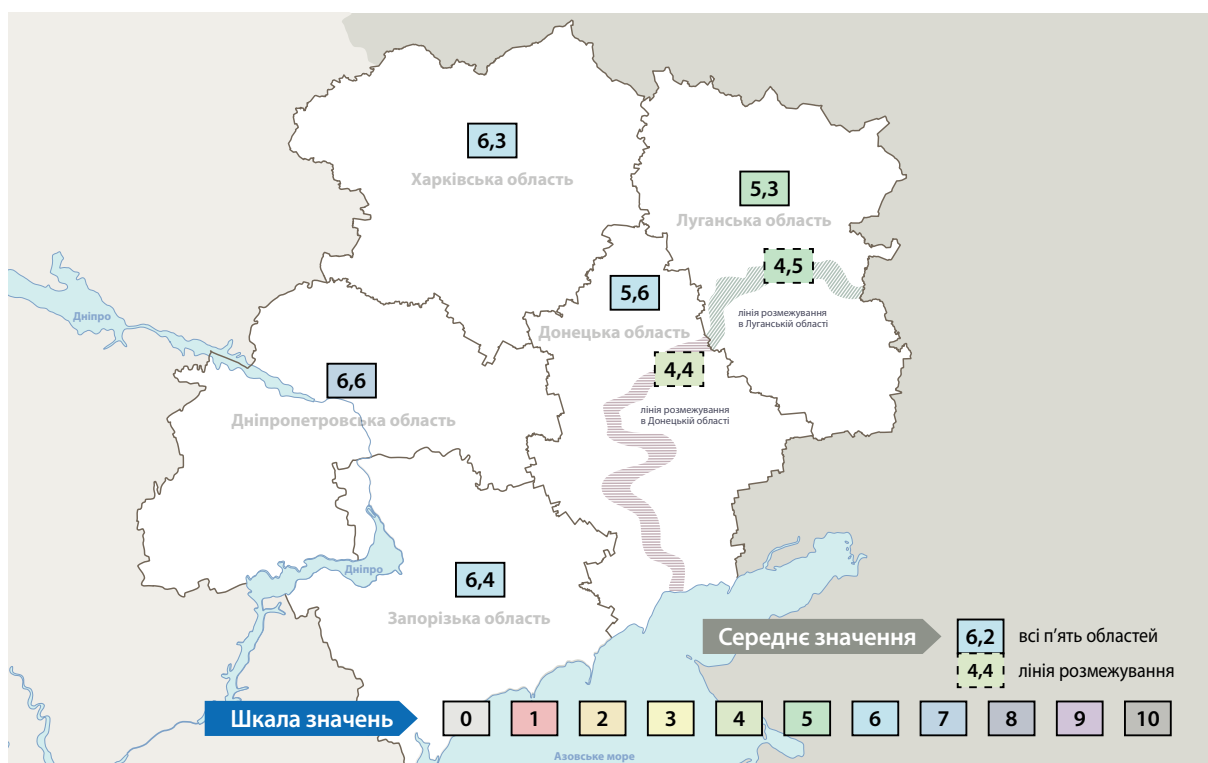
⁴ Участь у громадській діяльності означає участь у різноманітних видах соціальної та політичної діяльності, таких як участь у засіданнях місцевої ради, покращення спільної житлової території або голосування на виборах. Участь у громадській діяльності було також включено до опитування в якості показника у 2017 році, але після консультації із зацікавленими сторонами цей показник було конкретизовано у 2018 році. Таким чином, значення цього показника не є повністю зіставними.

■ Таблиця 2. Участь у громадській діяльності за демографічними групами

Вікова група			Стать		Тип населеного пункту	
18–35 років	36–60 років	61+ років	Жінки	Чоловіки	Місто	Село
2,1	2,5	2,6	2,6	2,2	2,4	2,4

Незважаючи на низькі показники участі у громадській діяльності на всій території східної України, респонденти надали доволі позитивну картину наявності можливостей для участі у такій діяльності (див. Рисунок 3). З цієї причини низький рівень участі у громадській діяльності не можна пояснювати виключно відсутністю можливостей для неї. В той самий час, наявність можливостей для участі має значення, наприклад, респонденти поблизу лінії розмежування мають менш за все можливостей для участі у громадській діяльності, а це може бути однією з причин, чому ця частина регіону демонструє найнижчий рівень фактичної участі у громадській діяльності.

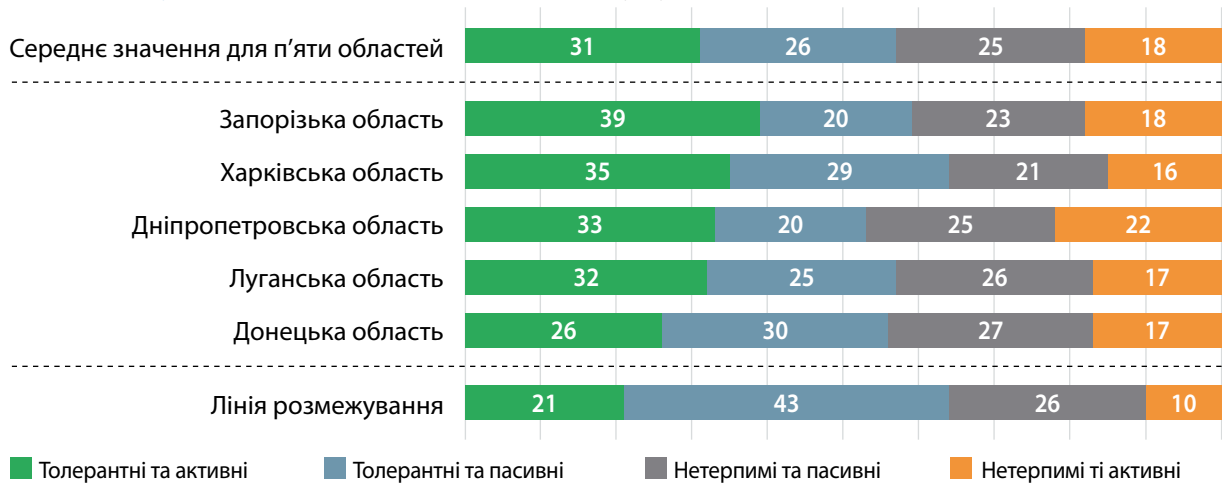
■ Рисунок 3. Наявність можливостей для участі у громадській діяльності

Участь у громадській діяльності: пасивна чи активна, толерантна чи нетерпима?

Як і у будь-якому суспільстві, у східній Україні є активні та пасивні громадяни, і кожна з цих груп складається з людей, які є більш та менш толерантними. Таким чином, мешканців можна розділити на чотири загальні категорії: толерантні та активні, нетерпимі та активні, нетерпимі та пасивні, та толерантні та пасивні. У Запорізькій області найвищий відсоток громадян з *толерантної та активної* групи, в той час як в Дніпропетровській області найвищий відсоток громадян з *нетерпимої та активної* групи (див. Рисунок 4). Мешканці територій уздовж лінії розмежування демонструють високий рівень толерантності, але більша частина цих людей не є активними учасниками у громадських справах. Таким чином, у східній Україні труднощі проживання у безпосередній близькості від збройного конфлікту мають тенденцію чинити позитивний вплив на толерантність, але, в той самий час, відносна відсутність можливостей для участі у громадському житті в таких громадах знижує рівень фактичної участі у громадському житті.

■ Рисунок 4. Представленість чотирьох груп у регіоні (%)

Характеристики участі у громадській діяльності

Задля розробки програмних заходів, адаптованих під кожен з цих чотирьох груп, важливо розуміти характерні риси кожної групи (див. Рисунок 5).

■ Рисунок 5. Характеристики, які найбільш притаманні кожній з чотирьох груп*

* Вищенаведений рисунок представляє показники, які характерні для людей в кожній групі, тобто, вони мають найнижче або найвище значення відносно інших груп.

Кожній з чотирьох груп притаманні різні демографічні характеристики (див. Таблицю 3). У нетерпимій та активній групі більше жінок, ніж чоловіків, більшість респондентів у віці старших за 61 рік, й більшість з них мешканці сільської місцевості. Нетерпима та пасивна група складається переважно з респондентів у віці до 61 року. Толерантна та пасивна група також складається переважно з сільських мешканців й тих, кому 36-60 років, хоча в ній також найбільший відсоток респондентів у віці від 18 до 35 років. До того ж, в цій групі також включає більше чоловіків, ніж жінок. І нарешті, толерантна та активна група складається здебільшого з респондентів, що представляють вікову групи 36-60 років, і в ній відносно більше міських мешканців.

■ Таблиця 3. Типи груп за демографічними характеристиками, %

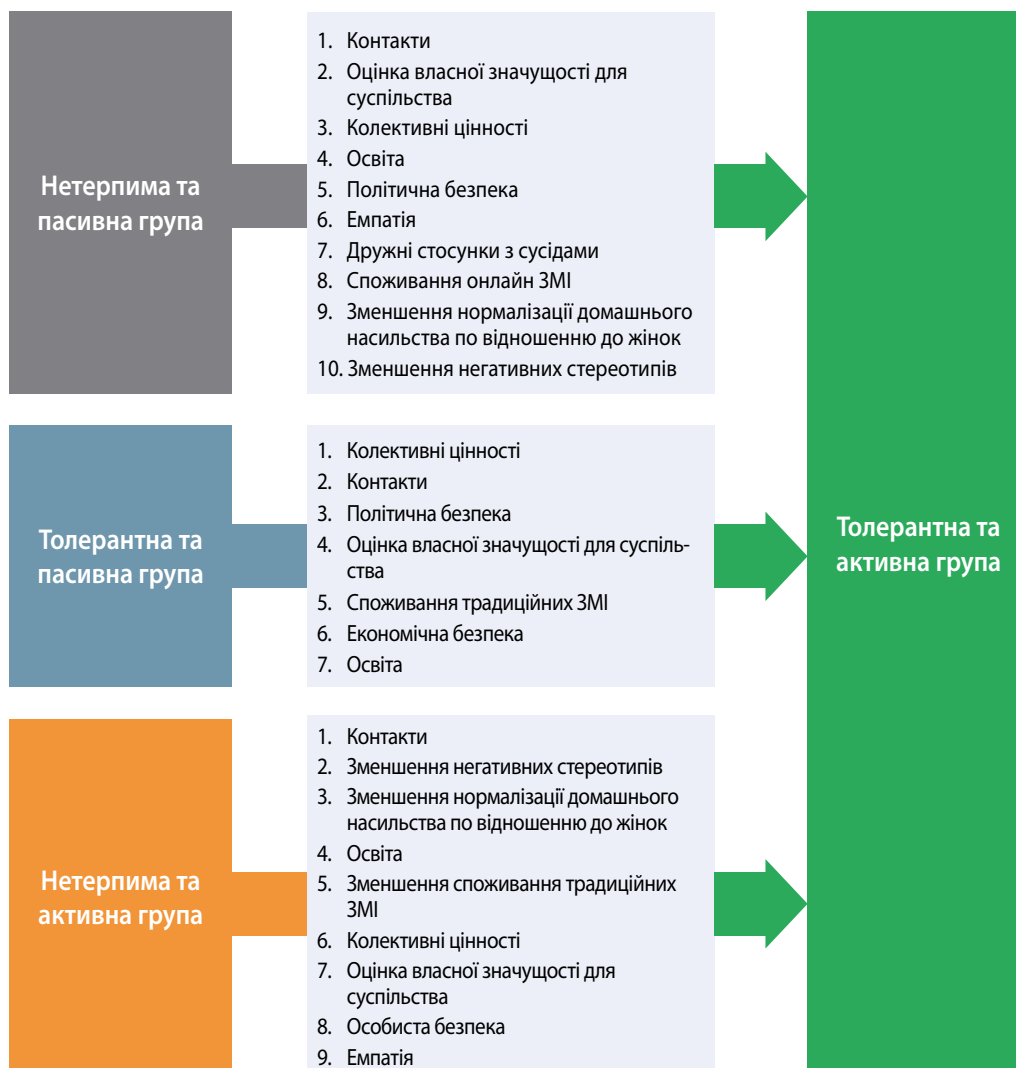
Групи	Вік			Стать		Тип населеного пункту	
	18–35 років	36–60 років	61+	Жінки	Чоловіки	Місто	Село
Толерантна та активна	26	51	23	57	43	42	58
Толерантна та пасивна	36	43	21	47	53	35	65
Нетерпима та пасивна	29	39	33	56	44	36	64
Нетерпима та активна	23	42	35	64	36	35	65
Середнє значення для п'яти областей та лінії розмежування	29	44	27	55	45	38	63

Вища інтенсивність кольору означає вищий відсоток певної демографічної групи.

Що може мотивувати людей ставати більш толерантними та більш активними?

Група, яка має найбільші шанси чинити найбільш позитивний вплив на зміцнення соціальної згуртованості, – це *толерантна та активна* група. Для розробки заходів, які просувають активну і толерантну громадянську позицію важливо розуміти, що мотивує людей ставати більш активними й, в той самий час, більш толерантними. Цей розділ визначає конкретні показники (на основі моделювання результатів), які можуть допомогти «перемістити» тих, хто пасивні та/або нетерпимі, до *активної та толерантної* групи (див. Рисунок 6).

■ Рисунок 6. Шляхи трансформації до толерантної та активної групи*

* Цей рисунок представляє фактори, які можуть сприяти «трансформації» людей з пасивних та/або нетерпимих груп до толерантної та активної групи.

Спільні фактори

Найбільш ймовірно, що три групи факторів – обізнаність, надання можливостей для реалізації громадянських прав та співпраця – зможуть здійснити позитивний вплив на представників і нетерпимих груп (активної та пасивної), і толерантної та пасивної групи.

Обізнаність

- **Особисті контакти з різноманітними групами.** Головний фактор, який з найбільшою ймовірністю чинитиме позитивний вплив на всі нетерпимі та пасивні групи, – це особисті контакти з групами у суспільстві, які відрізняються через політичні, географічні або пов'язані з ідентичністю причини.
- **Освіта.** Вищий рівень знань чинить позитивний вплив на всі групи шляхом зменшення упереждень і страхів та, відповідно, зниження рівня нетерпимості. Це особливо актуально для двох нетерпимих груп, оскільки освіта сприяє розумінню інших людей та посиленню відчуття соціальної відповідальності. Незважаючи на те, що показники освіти у східній Україні відносно високі, й більшість людей отримали середню та вищу освіту (див. Таблицю 4), освіта виявилася важливим фактором підвищення толерантності, який заслуговує на увагу.

Надання можливостей для реалізації громадянських прав

- **Оцінка власної значущості для суспільства.** В двох пасивних групах важливо підвищувати оцінку власної значущості для суспільства. Більше половини населення східної України вважає, що вони не можуть змінити ситуацію в своєму регіоні та в країні в цілому. Це особливо стосується жінок у віці від 36 до 60 років. У мешканців сільської місцевості нижча оцінка власної значущості для суспільства, так само як і в тих, хто знаходиться у скрутному фінансовому становищі.
- **Політична безпека.** В двох пасивних групах важливо посилювати відчуття політичної безпеки, якщо стоїть завдання зробити ці групи стали більш активними. Більшість респондентів у цьому регіоні, і особливо в Донецькій та Луганській областях, повідомляють про те, що вони бояться висловлювати свої політичні погляди, оскільки побоюються наслідків. Відсутність політичної безпеки заважає розвитку політичної активності та участі у діяльності, що стосується органів державної влади.

Співпраця

- **Колективні цінності.** Значення показника колективних цінностей (людина бажає рівного ставлення до всіх членів суспільства та піклується про добробут інших) відносно високе для більшості респондентів у східній Україні, хоча й більш характерне для жінок. Цей показник являє собою одну з переваг мешканців регіону в плані соціальної згуртованості зі значенням у 7,8 бали. Але важливо враховувати значущість і цього фактора для зміцнення колективних цінностей в діяльності, яка спрямована на підвищення рівня толерантності.
- **Мінімізація негативних стереотипів.** Негативні стереотипи по відношенню до різноманітних політичних, соціальних та географічних груп отримали середню оцінку в 2,8 бали (де 0 означає, що у суспільстві відсутні негативні стереотипи, а 10 вказує на широке розповсюдження негативних стереотипів). До того ж молоді респонденти з більшою ймовірністю розділяють негативні стереотипи по відношенню до інших соціальних груп. Наявність негативного сприйняття певних груп у суспільстві призводить до ворожості. Мінімізація негативних стереотипів особливо важлива для переміщення двох нетерпимих груп в бік більш толерантного ставлення.
- **Дружні стосунки з сусідами.** Жінки та сільські мешканці демонструють значно вищий рівень впевненості у своїх сусідах, що може свідчити про частіші контакти з ними. Так само як й у випадку з оцінкою власної значущості для суспільства, переважно дві пасивні групи могли б виграти від вибудовування довірчих стосунків зі своїми сусідами (див. Рисунок 6).
- **Боротьба з нормалізацією домашнього насильства.** Нормалізація або прийнятність фізичного насильства по відношенню до жінок набрала 0,9 бали (де 0 означає, що респонденти не вважають прийнятним проявляти насильство по відношенню до жінок, а 10 означає, що респонденти повністю виправдовують насильство). Цей показник вдвічі вищий серед чоловіків й значно вищий в сільській місцевості. Нормалізація домашнього насильства міцно зв'язана з традиційними стереотипами та усвідомленням соціальних ролей жінок та чоловіків. Боротьба з нормалізацією домашнього насильства важлива для суспільства в цілому й особливо для двох нетерпимих груп, якщо необхідно перетворити представників цих груп на більш толерантних та відповідальних громадян.

Інші показники (хоча вони і менш значущі) включають емпатію та споживання засобів масової інформації. Виявлення чуйності та розуміння до потреб інших людей сприяє толерантності та активній соціальній поведінці. Використання онлайн та традиційних ЗМІ, зазвичай, сприяє більш толерантному ставленню.

■ **Таблиця 4. Основні фактори, що застосовуються до двох груп і більше**

Показник	Вікова група			Стать		Тип населеного пункту	
	18–35 років	36–60 років	61+ років	Жінки	Чоловіки	Місто	Село
Освіта	6,6	6,4	6,1	6,4	6,3	6,8	5,8
Контакти с різноманітними соціальними групами	2,8	2,5	1,9	2,3	2,7	2,6	2,3
Коллективні цінності	7,6	7,8	8,2	8,1	7,5	7,7	8,1
Оцінка власної значущості для суспільства	4,9	4,6	4,5	4,5	4,8	4,9	4,4
Політична безпека	4,1	3,9	3,7	3,8	4,1	4,0	3,8
Дружні стосунки з сусідами	4,2	4,7	5,4	5,0	4,5	4,4	5,2
Негативні стереотипи	3,1	2,7	2,6	2,8	2,8	2,9	2,7
Нормалізація домашнього насильства	0,9	0,9	1,0	0,6	1,3	0,8	1,1

Висновки та рекомендації

Запорізька та Дніпропетровська область – дві області з найвищими показниками участі у громадській діяльності. Однак іноді активність громадян пов'язана з нестачею соціальної толерантності, особливо в Дніпропетровській області. З іншого боку, мешканці Донецької та Луганської областей, у тому числі територій уздовж лінії розмежування, демонструють найвищий рівень толерантності, але, тим не менш, для них також характерна пасивна поведінка.

Стратегії програм та політики, які будуть сприяти толерантній та активній громадянській позиції, повинні бути розроблені для кожної конкретної групи, з урахуванням її характеристик та стимулів (див. Таблицю 5.)

■ Таблиця 5. Стратегії для кожної конкретної групи

Група	Стратегія/дії	Значення для соціальної згуртованості
Толерантна та активна	Підтримка у питаннях публічної присутності та впливу, розширення аудиторії впливу та створення партнерств	Це ті, хто впроваджує зміни у суспільстві.
Толерантна та пасивна	Надання можливостей для участі у громадській діяльності, демонстрація цінностей/впливу з використанням толерантної та активної групи в якості приклада, налагодження контактів, особливо з громадами уздовж лінії розмежування	Люди з цієї групи потенційно являють собою тих, хто буде впроваджувати зміни, але їх необхідно мобілізувати.
Нетерпима та активна	Сприяння толерантності, розумінню інших груп у суспільстві, забезпечення умов для вчинення позитивного впливу	Ця група представляє головний ризик для соціальної згуртованості й може перешкоджати діалогу між різноманітними групами у суспільстві. Необхідний дуже делікатний підхід для поступового залучення цієї групи до громадської діяльності.
Нетерпима та пасивна	По-перше, сприяння толерантності для переміщення представників цієї групи до категорії толерантних та пасивних. По-друге, навчання, підготовка та надання можливостей для реалізації громадянських прав.	Представників цієї групи складніше за все переконати, і вони складніше за все змінюються. Також залучення їх передчасно або без цілеспрямованих дій з підвищення толерантності може перенести цих людей в <i>нетерпиму та активну</i> групу ризику.

Толерантна та активна група – це група, яка з найбільшою ймовірністю робитиме позитивний внесок у суспільство. Ця група складається, головним чином, з жінок та респондентів у віці 36-60 років, а обидві інші вікові групи – молоде покоління та люди старшого віку – в ній представлені недостатньо. Мешканці Донецької області та респонденти, що проживають уздовж лінії розмежування, також недостатньо представлені в цій групі. Важливо продовжувати підтримувати цю групу таким чином, щоб її представники не перемістилися в одну з пасивних груп. Така підтримка може включати в себе дії, які підвищують оцінку власної значущості для суспільства, підвищують результативність їхньої діяльності та визнають їхній внесок в розвиток суспільства.

Толерантна та пасивна група має найбільший потенціал для трансформації. Ця група складається переважно з респондентів у віці 36-60 років, що проживають у сільській місцевості, з підвищеною представленістю чоловіків. Для надання представникам цієї групи стимулів ставати більш активними критично важливо надавати їм приклади, коли участь у громадській діяльності позитивно вплинула на зміни. Іншими словами, для того щоб ця група почала значуще брати участь у громадській діяльності цьому повинні передувати розуміння та віра, що їх дії будуть сприяти фактичним змінам. Рівною мірою важливо щоб дії, спрямовані на мотивування цих людей, повинні походити з чіткого розуміння, які види діяльності могли б зацікавити представників цієї групи і які види діяльності могли б привнести відчутну цінність в їхню громаду. Як впливає з тих видів діяльності, в яких мешканці східної України переважно беруть участь, перевага надається скоріш участі у неформальних громадських групах, ніж формалізованим ініціативам.

Для двох *нетерпимих груп* головним фактором, який сприяє толерантній та активній участі у громадській діяльності, є контакти з іншими групами у суспільстві. Безпосередні контакти з людьми з інших соціальних кіл та отримання інформації про людей, які дуже відрізняються від респондентів, підвищують ймовірність розуміння та прийняття і допоможуть подолати упередження та невігластво. Діяльність, спрямовану на сприяння контактам, можна організувати в контексті спільних громадських проєктів. ЗМІ також можуть відігравати роль сполучної ланки, особливо тоді, коли фізичний контакт між різними групами у суспільстві ускладнений через географічну віддаленість. ЗМІ та правоохоронні органи можуть відігравати важливу роль у сприянні розширенню контактів між групами у рамках стратегії зі зменшення насильства, зокрема між різноманітними соціальними та політичними групами, які можуть знаходитися у відкритому або прихованому конфлікті.

Політична безпека життєво необхідна для двох *пасивних груп*. Рівень політичної безпеки у східній Україні низький, і це, ймовірно, пояснює низький рівень участі у громадській діяльності, яка включає контакти з органами влади. І хоча спільна діяльність щодо покращення прибудинкових територій та пожертвування благодійним організаціям дуже важливі, і необхідно визнавати їхню цінність, життєво важливо посилювати участь у діяльності, яка також просуває вертикальний аспект соціальної згуртованості, тобто, стосунки між громадянами та установами, які надають їм послуги. Цього можна досягти шляхом створення оточення, де мешканці можуть висловлювати свої погляди без страху наслідків, шляхом надання підтримки співпраці з установами, яка сприяє розвитку підзвітності та довіри, підвищує рівень надійності та прозорості процедури проведення виборів, та шляхом проведення кампаній з інформування громадськості щодо процедури голосування та громадянських прав.

